

УДК 94:314.156.5(=411.16)(477.81)"1942"
DOI <https://doi.org/10.35433/history.112039>

Михальчук Роман,
кандидат історичних наук, доцент
Рівненського державного
гуманітарного університету
r.mykhalchuk@ukr.net
ResearcherID AAD-6148-2020
<https://orcid.org/0000-0001-9313-4830>

ГЕНОЦИД ЄВРЕЇВ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ НА ПРИКЛАДІ НАСЕЛЕННЯ МІСТЕЧКА МІЗОЧ У 1942 Р.

Анотація

Мета дослідження – проаналізувати нацистську політику Голокосту на прикладі населення волинського містечка Мізоч. На основі історіографічного та джерелознавчого доробку, відтворити процес «вирішення єврейського питання», зокрема акцію 13–14 жовтня 1942 р. **Методологія** базується на засадах історизму та об'єктивності. Дослідження побудоване на використанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Серед інших, застосовані і методи наукової критики, архівної евристики. Особливу увагу звернено на метод усної історії. **Наукова новизна.** На основі широкого спектру джерел, проаналізовано процес вбивства євреїв у Мізочі в 1942 р., запропоновано оцінки дискусійності теми кількості жертв. Дослідження виконано на основі аналізу архівних даних (українських, закордонних) та опитуванні свідків Голокосту, які проводив сам автор. Велика частина цих джерел були вперше введені в науковий обіг. **Висновки.** Реалізація Голокосту в Мізочі здійснювалася методом розстрілів євреїв під час акції 1942 р. Також євреї гинули в погромах, під час ліквідації гетто, коли переховувалися тощо. В мізоцькому гетто налічувалося близько 1700 осіб. 13–14 жовтня 1942 р. бранців гетто було вбито, близько 200 з них загинули під час повстання. Євреї намагалися чинити опір на індивідуальному та груповому рівні: від втеч до повстання.

Свідчення жертв, катів та спостерігачів дозволяють різносторонньо аналізувати події. До «вирішення єврейського питання» були залучені не лише німці, а й українські поліцейські. Реакція цивільних жителів на катастрофу євреїв була різною – від допомоги до байдужості.

Ключові слова: Голокост, Мізоч, гетто, «вирішення єврейського питання», антисемітизм, усна історія.

Постановка проблеми. Мізоч – одне з численних волинських містечок, де відбувся Голокост. За різними даними, у жовтні 1942 р. тут загинуло від 1700 (Холокост на території ССРСР: Енциклопедія, 2009, с. 587) до 3700 чол. євреїв (Государственный архив Российской федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59, арк. 6; Державний архів Рівненської області, ф. Р-534, оп. 1, спр. 3, арк. 196-196 зв.). В історіографії Голокосту Мізоч відомий також світлинами розстрілу жертв та повстанням в місцевому гетто. В даній розвідці буде висвітлено процес вбивства євреїв містечка в 1942 р. як приклад здійснення «Голокосту від куль» на окупованих нацистами територіях. Адже, як зазначають дослідники, щоб осмислити катастрофу євреїв на теренах Західної України, потрібно досліджувати долю жертв Голокосту в невеликих містах, де розгорталася головна драма більшості українських євреїв (Долганов, 2020, с. 48).

Аналіз досліджень. Дослідженню Голокосту у Мізочі присвячені кілька праць Романа Михальчука. В монографії про містечко під час німецької окупації та перше повоєнне десятиріччя радянської дійсності автор висвітлив трагедію єврейської спільноти та заходи окупантів щодо жертв геноциду та політику щодо неєврейського населення (Михальчук, 2010). У статтях дослідник показав поневір'яння євреїв під час Голокосту та їхнє перебування в гетто до його розгрому в жовтні 1942 р. (Михальчук, 2011а, 2011б). Трагедію мізоцьких євреїв автор відтворив також на основі усно історичних свідчень (Михальчук, 2017). Усні свідчення стали основним джерелом дослідження Андрія Усача, який розглядаючи роль місцевих винуватців Голокосту, наводить факти злочинів поліцейських та цивільних жителів у Мізочі (Усач, 2021). Цінний матеріал для дослідження наявний в працях Олександра Круглова, Андрія Уманського та Ігоря Щупака про Голокост в Україні (Круглов, Уманський, Щупак, 2016), де автори подали подробиці ліквідації гетто в Мізочі у спогадах Меєра Розенבלата; Патріка Дебуа про усно історичні свідчення Голокосту (Дебуа, 2011; Desbois, 2013); Олега Тищенка та Юрія Кіреєва про регіональні особливості Голокосту (Тищенко, Кіреєв, 2007) тощо.

Використані у дослідженні джерела дають можливість різносторонньо аналізувати заявлену проблему з погляду жертв, катів та свідків. Це усні джерела Інституту візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США (USC SFI VHA, Testimony 44509), Яхад-Ін Унум в Парижі (YIU, Testimony 574U) та свідченнями мізочан, взятих особисто автором дослідження, під час реалізації усно-історичного проєкту. Широко проаналізовані свідчення євреїв Меморіальної книги пам'яті Мізоча.

Мета статті – на основі широкої джерельної бази (даних жертв, катів та свідків), яка багато в чому вводиться вперше в науковий обіг, висвітлити процес вбивства євреїв у Мізочі; виокремити та проаналізувати проблемні та дискусійні питання.

Виклад основного матеріалу. «Вирішення єврейського питання» в Мізочі відбулося під час ліквідації гетто в жовтні 1942 р. Євреїв примусово зібрали в центрі містечка для їхнього подальшого переміщення на місце розстрілу. Під час акції відбувалися поодинокі вбивства тих євреїв, які відмовлялися йти, або чинили спротив. Щоб врятуватися, вони підпалили будівлі гетто та намагалися здійснити повстання. Вогонь та димова завіса дозволила відволікти увагу окупантів та сприяла втечі незначної кількості євреїв. Зібраних на площі містечка бранців гетто повели в напрямку залізничного вокзалу «для переселення». Такими емфімізмами окупанти намагалися заспокоїти жертв. За свідченнями Янкева Мендюка, євреям повідомили, що їх залізницею будуть вивозити для переселення в інше місце, і для цього потрібно було взяти з собою їжу на три дні (Memories of a Partisan). Частина жертв в це вірила і брала в дорогу речі. Коли стало зрозуміло, що це обман, через безвихідь євреї їх викидали, аби «німцям не дісталися».

Існують різні свідчення очевидців, які висвітлюють стан та настрої євреїв, які розуміли власну приреченість. Українка Марія Литвинець зазначала, що євреї знали, або ж здогадувалися про свою майбутню участь. Її матері, яка працювала (прибирала в домі) у євреїв, господиня казала, що «їх поб'ють». Пропонувала після їх смерті займати будинок (Інтерв'ю з Марією Литвинець, 2016). Єврей Янкев Мендюк згадував, що коли німці повідомили про переселення євреїв, то «усі вже знали, що означає «переселення» (Memories of a Partisan).

Українка Неоніла Паньоха згадувала, що євреї йшли тихо, не просили помилування: «Щоб Ви знали яка була тишина. Муха пролетить і чути. Так вони мирно йшли» – пригадувала Неоніла Паньоха (Інтерв'ю з Неонілою Паньохою, 2016). Інші зазначали, що йшли та плакали (Інтерв'ю з Ольгою Братчик, 2016). Максименко Марія уточнювала, що це був не плач, а молитва (Інтерв'ю з Марією Максименко, 2016). Терентій Германюк згадував, що євреї йшли спокійно доти, доки їхню колону завернули в сторону Сосонок, замість обіцяної дороги до залізничного вокзалу. Тоді почався гвалт і крики (Інтерв'ю з Терентієм Германюком, 2016).

Єврей Йона Олікер пригадував, що їхня колона йшла під вартою майже мовчки. Ніяких емоційних спалахів, плачу чи непокори не було, – «усі смиренно приймали свою долю» (The Struggle for Life). Можливо свою роль тут відіграла позиція рабина, адже за свідченнями Василя Прищепи, він повідомив євреям, що «прийшов такий час, що ми мусимо загинути» (Інтерв'ю з Василем Прищепою, 2016). На плач та прохання євреїв їх помилувати, рабин сказав: «Не просіть і не плачте, що заслужили, те й маємо» (Зубанич, 2004, с. 148).

Однак жертви Голокосту не були пасивними свідками власної трагедії, а намагалися чинити опір. Фіксується чимало випадків втеч євреїв дорогою смерті, а також безпосередньо перед розстрілом. Поліцейський районної мізоцької поліції Володимир Виногородський, який конвоював жертв Голокосту до місця страти, підтверджував, що євреї тікали, коли їх конвоювання з гетто на місце вбивства, а гестапівці та поліцейські втікачів розстрілювали (Архів управління Служби Безпеки України в Рівненській області, спр. 12463, арк. 10). Єврей Йона Олікер втік під час конвоювання до рову біля мосту річки Стубелки. Під мостом він опинився із жінкою, яка також втекла з цієї групи. За її словами, вона була з Бреста і їй п'ять разів доводилося тікати під час ліквідації різних гетто (зокрема Рівненського та Дубенського), і врешті опинилася в Мізочі. До ночі вони сиділи у воді, а потім знайшли порятунок у селян (YIUA, 0.3/2223. Testimony of Yona Olikier).

Євреї намагалися врятуватися також безпосередньо перед розстрілом. Це були акти відчаю і останній шанс на порятунок. Українець Володимир Бідюк згадував про двадцяти трьох річного єврея, якому вдалося вирватися з оточення і здійснити втечу в

напрямку річки Стубелки. По ньому стріляли тричі, але втікачу вдалося врятуватись (YIU, Testimony 574U; Інтерв'ю з Володимиром Бідюком, 2006). Про свою втечу єврей Семен Велінгер згадував так: «Коли колона приречених підійшла до місця страти, я пригнув з обриву яру і побіг в сторону лісу. Пролунали постріли, але куля мене минула (USC SFI VHA, Testimony 44509). Мейєру Розенблату вдалося втекти з рову після першого розстрілу. Його лишили в живих, бо не встигли розстріляти першого дня. Вночі з групою інших євреїв йому вдалося втекти в ліс, незважаючи на обстріли (Круглов, Уманский, Щупак, 2016, с. 490).

Процес вбивства висвітлює офіційний документ – акт Надзвичайної державної комісії «Про звірства, вчинені німецько-фашистськими загарбниками...», складений 27 листопада 1944 р. районною комісією Мізоцького району Рівненської області із розслідування злочинів німецьких загарбників та їх посібників. Такі комісії створювала радянська влада (після вигнання німців) у всіх населених пунктах для розкриття злочинів окупантів. З документу випливає, що німці змусили євреїв викопати собі могильну яму, довжиною 50 м, шириною 7 м та глибиною 6 м (Государственный архив Российской федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59, арк. 5зв.-6; Державний архів Рівненської області, ф. Р-534, оп. 1, спр. 3, арк. 196-196 зв.; Михальчук, 2011а, с. 309). Місце розстрілу знаходилося в 300 м від заводу. За свідченнями Володимира Бідюка, на вказаному місці вже існував рів природнього походження, тож глибшу яму було легше викопати (Інтерв'ю з Володимиром Бідюком, 2006).

Згідно акту, жертв роздягали, відбирали майно та цінності і заводили групами (5–6 чол.) в рів. Серед них були діти грудного віку та старші люди. При розстрілах жертвам наказували лягати, підібгавши під себе руки. Вбивства здійснювали з автоматів і пістолетів в голови (Государственный архив Российской федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59, арк. 5зв.-6; Державний архів Рівненської області, ф. Р-534, оп. 1, спр. 3, арк. 196). Важливо було всіх вбивати големи. Янкев Мендюк згадував свою вчительку Дженні Шісл (перекладачку в гетто), яка просила зайти в могилу в сорочці, а не оголеною, але їй в цьому проханні було відмовлено» (Memories of a Partisan).

Іншу процедуру розстрілу описують жертви трагедії. Мейер Розенблат згадував, що євреїв розстрілювали, змушуючи 10 чол. йти по дошкам, покладених через рів. Розстрілювали сім'ями, батьки повинні були тримати дітей на руках (Круглов, Уманський, Щупак, 2017, с. 490). Частково вбиті, частково ранені євреї падали в рів, який потім засипали вапном та землею. Германюк Ганна з с. Білашів, яка випасала корів неподалік рову в день розстрілу, теж свідчила, що яму з розстріляними євреями засипали вапном (Інтерв'ю з Ганною Германюк, 2016).

Українець Олександр Нестерук свідчив, що при розстрілі євреїв ставили на коліна, а вбивця (один) стріляв з пістолета в потилицю. До обіду він розстрілював жертв, а потім їхав пообідати. Поліцейські в той час охороняли жертв. Кат продовжував свою роботу по приїзді (Інтерв'ю з Олександром Нестеруком, 2016). А Володимир Бідюк стверджував, що для економії патронів біля ями ставили двох євреїв поряд і стріляли в потилицю. Таким чином однією кулею вбивали дві жертви (Інтерв'ю з Володимиром Бідюком, 2016; Михальчук, 2011б, с. 98).

Спогади очевидців дають можливість детально аналізувати та описувати події. Василь Прищепа в одному зі своїх інтерв'ю згадував, що коли гнали євреїв на розстріл, він пас корів і разом з іншими хлопцями-пастухами став свідком трагедії: «Ми вилізли на верх [воловні] і через окно дивились як розстрілюють. Партія заходить. Діти там, жінки, чи певно сім'ями. Заходять, роздіваються, всі на голу. Лахи кидають на кучу. І лягають вниз, донизу лицем. Всі лягають до низу. Один німець стріляв. Один заряджає одному маузера, а другий стріляє. Бах-бах-бах – постріляв». За свідченням Прищепи – німець стріляв до обіду, а потім їхав поїсти та випити. В цей час поліцейські охороняли жертв. Коли виконавець приїжджав після обіду – розстріли продовжувалися (Інтерв'ю з Василем Прищепою, 2016).

Віра Поскребишева зазначала, що коли процес вбивства закінчився і вбивці збиралися з місця розстрілів, – побачили, як з рову вилізло єврейське дитя та почало кричати. Вони вернулися, добили цю дитину і там же її закопали (Інтерв'ю з Вірою Поскребишевою, 2016).

Організовані розстріли проводилися два дні, водночас, вибірково за даними очевидців, у рову могли розстрілювати євреїв

протягом двох тижнів (Інтерв'ю з Василем Петруком, 2016). Тут мається на увазі вбивство тих євреїв, яких було виявлено під час переховування. Демчук Секліта стала свідком такого випадку, коли наступної неділі йшла в церкву в сусіднє с. Білашів. Біля рову вона побачила трьох німців (окупантів), які вели до Соснини єврейську дівчинку 11–12 років, де її застрелили (Інтерв'ю з Василем Петруком, 2016).

Окрему роль в акції відіграли цивільні жителі, яких о. Патрік Дебуа назвав «small death jobs» (Desbois, 2013, s. 96; Mykhalchuk, 2020, s. 157-162). Це були працівники, примусово забрані для виконання різних робіт – викопування та закопування могил, збір єврейського одягу та майна, пошук єврейських цінностей тощо (Desbois, 2013, s. 96-97). Часто це були молоді чоловіки та жінки, діти чи підлітки, яких для виконання робіт забирали з дому озброєні люди (Дебуа, 2011, с. 109). Мізоч не став виключенням. Олександр Нестерук, який в 1942 р. був жителем с. Білашів згадував, що в день розстрілу євреїв з компанією хлопців з 4–5 чол. йшов на закупи до Мізоча. Вони були затримані охоронцями євреїв біля рову, які їм повідомили, що хлопці мають засипати ями з вбитими жертвами. Їх змусили чекати, коли закінчиться акція, але затриманим пощастило втекти з того місця (Інтерв'ю з Олександром Нестеруком, 2016). Однак інші жителі не змогли уникнути такої роботи. Зі спогадів старожилів, їхніх безпосередніх родичів (батьки, тесть) примусово змусили закопувати євреїв (Інтерв'ю з Вірою Поскребишевою, 2016). Один з прикладів, – Назар Мельник 1898 р.н., який в протоколі допиту від 20 листопада 1944 р., давав свідчення прокурору Мізоцького р-ну Крюкову, що він був очевидцем розстрілу, бо копав ями для вбитих (Государственный архив Российской федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59, арк. 24).

Однак, мізоцькі євреї гинули не лише в рову, а й в інших локаціях. В протоколі допиту від 21 листопада 1944 р. Ларіон Палійчук свідчив, що приблизно 15 жовтня 1942 р. до нього в дім прийшли два німці зі зброєю, й мобілізували закопувати трупи. Він прибув до будинку лікаря, прізвища якого не пам'ятає і разом з іншими 20 чол. викопав яму для людей різного віку і статей, яких було близько 20 і яких привезли на підводах (Государственный архив Российской федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59, арк. 25). Вказані жертви цілком могли бути вбиті під час розгрому мізоцького

гетто. Василь Прищепа зазначав, що близько 40 євреїв було вбито та закопано в ямі поблизу гетто. На сьогодні це місце знаходиться на вул. Б. Хмельницького, поблизу приміщення старої школи (Інтерв'ю з Василем Прищепою; Михальчук, 2017, с. 268). Щодо поодиноких вбивств, яких було багато, різні свідки згадували, як бачили мертвих євреїв, зокрема Текля Демидюк розповідала, як в с. Півче в ставу «плавала» мертва єврейка (Інтерв'ю з Теклею Демидюк, 2016); Володимир Бідюк – про трьох застрелених євреїв (YIU, Testimony 574U; Інтерв'ю з Володимиром Бідюком) тощо. Були випадки, коли в Мізочі євреїв вбивали цивільні жителі з різних причин, переважно матеріальних (Усач, 2021, с. 154).

Автор щоденника ОУН свідчив про велику кількість мертвих євреїв, тіла яких були виявлені на дорогах Мізоча після розгрому гетто: «Дивлюся на те згарище вже зблизька. Бачу порозкидані трупи по березі над річкою і чути ще часте стріляння. Це десь вибіжить з схованки жид, так його положать. Говорять, що на торговельному плацу сидять ті всі, що зігнали живими, чекають видимої смерті» (Державний архів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 83, арк. 11 зв.).

Відомо й про вбивство близько 100 євреїв, які переховувалися в кар'єрі біля с. Залісся. За донесенням одного з поліцейських, туди приїхала група німців і всіх їх вбила (Михальчук, 2010, с. 71). Існує інформація й про те, що вбивали мізоцьких євреїв в м. Здолбунів. Так, у Здолбунівському районі жертвами геноциду стали 5850 чол. Враховуючи, що чисельність єврейського населення в самому Здолбуніві напередодні війни становила близько 3,5 тис. чол., як зазначали Олег Тищенко та Юрій Кіреєв: «не важко передбачити, що понад дві тисячі євреїв звели для розстрілу з Мізоча, Острога та навколишніх міст» (Тищенко, Кіреєв, 2007, с. 106).

Серед дискусійних моментів дослідження – участь поліцейських у «вирішенні єврейського питання». У постанові кримінальної справи прокурора Крюкова від 20 листопада 1944 р. вказано, що згідно вказівок гестапо, розстріл єврейського населення проводила поліція (Государственный архив Российской Федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59, арк. 20). Водночас свідок розстрілу Василь Прищепа вказував, що розстрілював німець, бо поліцейським не довіряли: «То німецька справа, вони вбивали. Поліцейські тільки охороняли» (Інтерв'ю з Василем Прищепою, 2016). Зі слів

Володимира Бідюка – палачів, що розстрілювали було троє, а двоє – охороняли (Інтерв'ю з Володимиром Бідюком, 2006). Цю версію підтверджує у своїх показах поліцейський Володимир Виногородський. Він зазначав, що у розстрілі брали участь троє чоловіків. Прізвищ їх не знає, але з його слів один з них був гестапівець, інший – жандарм, ще інший – німецький солдат (Архів управління Служби Безпеки України в Рівненській області, спр. 12463, арк. 10). Задіяні в акції поліцейські брали участь в допоміжних функціях екстермінації євреїв, конвоюванні жертв до місця страти. У випадку втечі, поліцейські стріляли по втікачах.

Дані про кількість жертв в Мізочі в різних джерелах відрізняються. В акті НДК вказано, що в перший день 14 жовтня 1941 р. було розстріляно 1500 євреїв, а наступного дня 15 жовтня – ще 800. Крім цих жертв ще близько двох сотень євреїв загинули в гетто під час пожежі. Дані цифри вказують на кількість смертей в середині жовтня 1941 р. А загалом, за даними цього ж документу, до січня 1943 р. зазначеним методом в Мізочі були вбиті всього 3500 чол. єврейського населення, що були закопані в даному рові. Також в документі окремо зазначається про дві сотні спалених євреїв в гетто внаслідок пожежі, тож разом загальна кількість вбитих сягає «до чотирьох тисяч чоловік» (Государственный архив Российской федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59, арк. 5зв.-6; Державний архів Рівненської області, ф. Р-534, оп. 1, спр. 3, арк. 196). Заявлені цифри про 4 тис. жертв, на нашу думку, явно завищені, адже якщо розстріли в перші два дні акції в жовтні 1942 р. підтверджують джерела, то про вбивства євреїв до січня 1943 р. в Мізочі нічого не відомо, і таку інформацію не підтверджують інші джерела.

Про загальну кількість вбитих 1700–2300 євреїв вказують й інші дані. Зокрема, Олександр Круглов зазначав, що в мізоцькому гетто знаходилося близько 1700 євреїв (Холокост на території ССРСР: Енциклопедія, 2009, с. 587). В іншому довіднику він вказує, що жертвами у містечку 14–15 жовтня 1942 р. стали 2300 (?) євреїв. Крім того ще 200 осіб було спалено в гетто (Енциклопедія Холокоста, 2000, с. 149).

Схожі дані зазначають свідки та кати. Назар Мельник 1898 р.н., який був очевидцем розстрілів, оскільки копав ями для вбитих. У протоколі допиту від 20 листопада 1944 р. він згадував приблизну кількість жертв – 2 тис. (Государственный архив Российской

федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59, арк. 24). Поліцейський Володимир Виногородський згадував, що точних цифр вбитих євреїв восени 1942 р. він не знає, однак євреїв було близько 1500 чол. (Архів управління Служби Безпеки України в Рівненській області, спр. 12463, арк. 10).

Існують і інші дані у виданнях, які потребують критичного аналізу. У меморіальній книзі пам'яті Мізоча вказано 1390 осіб. У Книзі Скорботи України зазначено загалом про 1543 загиблих осіб від рук німців по Мізоцькій селищній раді. З них 85 українців, 1 росіянин і 1457 євреїв (Книга Скорботи України: Рівненська область, 2003, с. 242-336; Михальчук, 2011а, с. 313).

Висновки

Отже, вбивство євреїв у Мізочі, як і в інших окупованих регіонах України, відбувалося в контексті «Голокосту від куль», коли жертв розстрілювали в ровах. Крім того, євреїв вбивали під час погромів, у в'язницях, гетто та інших локаціях; влаштовували полювання на тих, хто переховувався. Залучені до «вирішення єврейського питання» члени української поліції, насамперед виконували допоміжні функції, однак вони стріляли в жертви при спробах втечі. Зважаючи на існування різних даних щодо кількості загиблих, вважаємо більш вірогідними цифри вбитих євреїв у жовтні 1942 р. в межах 1700–2300 осіб, серед яких близько 200 загинули в гетто, під час повстання та пожежі. Форми фізичного опору окупантам виявилися як на індивідуальному, так і на груповому рівні. Євреї здійснювали втечі під час акції вбивства, а в гетто намагалися організувати повстання. Поведінка цивільних жителів стосовно жертв Голокосту була різною. В одних випадках вони їх рятували, а в інших – були помічниками окупантів та співучасниками злочинців.

Перспективними напрямками подальших досліджень є висвітлення організації опору мізоцьких євреїв під час розгрому місцевого гетто, зокрема повстання. Крім того, більшого аналізу потребує поведінка місцевих жителів під час Голокосту, мотивація їхньої (без)діяльності щодо жертв катастрофи.

Подяка. Автор висловлює вдячність рецензентам за конструктивні побажання щодо покращення публікації.

Джерела та література

Архів управління Служби Безпеки України в Рівненській області, спр. 12463.

Государственный архив Российской федерации, ф. 7021, оп. 71, спр. 59.

Державний архів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 83.

Державний архів Рівненської області, ф. Р-534, оп. 1, спр. 3.

Дебуа, П. (2011). Хранитель спогадів. Кривавими слідами Голокосту, Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 336 с.

Долганов, П. (2022). Бенефіціари Голокосту: роль сусідів у пограбуванні євреїв Волині в період нацистської окупації, Місто: історія, культура, суспільство, № 9, Київ. С. 46-87.

Енциклопедія Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины (2000). Ред.: И. Левитас. К., 224 с.

Зубанич, Ф. (2004). Посеред крику біди: книга-колаж про українських «Праведників народів світу». К.: Веселка, 174 с.

Інтерв'ю з Василем Петруком 1951 р.н., архів Романа Михальчука, 28 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Василем Прищепою 1931 р.н., архів Романа Михальчука, 6 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Вірою Поскребишевою 1932 р.н., архів Романа Михальчука, 11 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Володимиром Бідюком, 1924 р.н., архів Романа Михальчука, липень 2006 р.

Інтерв'ю з Ганною Германюк 1937 р.н., архів Романа Михальчука, 6 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Марією Литвинець 1928 р.н., архів Романа Михальчука, 8 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Марією Максименко 1932 р.н., архів Романа Михальчука, 11 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Неонілою Паньохою 1929 р.н., архів Романа Михальчука, 25 липня 2016 р.

Інтерв'ю з Олександром Нестеруком 1927 р.н., архів Романа Михальчука, 5 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Ольгою Братчик 1936 р.н., архів Романа Михальчука, 7 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Теклею Демидюк 1937 р.н., архів Романа Михальчука, 12 серпня 2016 р.

Інтерв'ю з Терентієм Германюком 1936 р.н., архів Романа Михальчука, 30 липня 2016 р.

Книга Скорботи України: Рівненська область (2003): У 6 т. Рівне: ППФ «Волинські обереги». Т.2: Демидівський, Дубровицький, Здолбунівський райони. С. 242-336.

Круглов, А., Уманский, А., Щупак, И. (2016). Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия». Днипро: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума»; ЧП «Лири ЛТД», 564 с.

Михальчук, Р. (2010). Мізоч: трагічні сторінки історії, 1939–1955. Рівне: О.Зень, 254 с.

Михальчук, Р. (2011а). Особливості політики Голокосту в південній Рівненщині (на прикладі Здолбунівського району). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наук. записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту, вип. 21. Рівне, С. 304–315.

Михальчук, Р. (2011б). Трагедія мізоцьких євреїв в контексті Голокосту на Рівненщині. Слов'янський вісник, вип. 11. Рівне, С. 96–100.

Михальчук, Р. (2017). Нові свідчення про Голокост в Мізочі (за результатами усної історичної проєкту у липні-серпні 2016 р.). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наук. записки РДГУ, вип. 29. Рівне, С. 265–274.

Тищенко, О., Кіреєв, Ю. (2007). Здолбунів на Волині. Історичний вернісаж. Рівне, вид. Олег Зень, 192 с.

Усач, А. (2021). То не німці...»: місцеві винуватці Голокосту у неєврейських усноїсторичних свідченнях», Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть : зб. наук. праць, ред. Г. Грінченко. Київ: АРТ КНИГА. С. 143-161.

Холокост на території ССРСР: Енциклопедія (2009). Гл. ред. И. А. Альтман. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЕН): Научно-просветительский центр «Холокост», 1143 с.

Desbois, P. (2013). «The witnesses of Ukraine or evidence from the ground: the research of Yahad-In Unum». The Holocaust in Ukraine: New Sources and Perspectives: Conference Presentations, Washington: Center for advanced Holocaust studies US Holocaust memorial museum. S. 96–97.

Mykhalchuk, R. (2020). «Small death jobs»: the role of forced civilian persons in the Nazi plans of the Holocaust in the General District of Volyn-Podillia (on the materials of Yahad-In Unum)». East European Historical Bulletin, vyp. 15 Drohobych: Publishing House Helvetica. S. 157–65.

«Memories of a Partisan» by Yankev Mendiuk, in Memorial Book of Mizocz. Retrieved from: <https://www.jewishgen.org/yizkor/Mizoch/miz054.html#Page69>

«The Struggle for Life» by Yona Olikier in Memorial Book of Mizocz. Retrieved from: <https://www.jewishgen.org/Yizkor/Mizoch/miz090.html#Page104>

USC SFI VHA, Testimony 44509.
YIU, Testimony 574U.
YIUA, 0.3/2223. Testimony of Yona Olikier.

References

Arkhiv upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy v Rivnenskkii oblasti, spr. 12463.

Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoii oblasti, f. R-30, op. 2, spr. 83.

Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoii oblasti, f. R-534, op. 1, spr. 3.

Debua, P. (2011). Khranytel spohadiv. Kryvavymy slidamy Holokostu, Kyiv: DUKh I LITERA, 336 s.

Desbois, P. (2013). «The witnesses of Ukraine or evidence from the ground: the research of Yahad-In Unum». The Holocaust in Ukraine: New Sources and Perspectives: Conference Presentations, Washington: Center for advanced Holocaust studies US Holocaust memorial museum. S. 96–97.

Dolhanov, P. (2022). Benefitsiary Holokostu: rol susidiv u pohrabuvanni yevreiv Volyni v period natsyystskoi okupatsii, Misto: istoriia, kultura, suspilstvo, № 9, Kyiv. S. 46-87.

Entsyklopedyia Kholokosta: Evreiskaia entsyklopedyia Ukrainy (2000). Red.: Y. Levytas. K., 224 s.

Hosudarstvennyi arkhiv Rossyiskoi federatsyy, f. 7021, op. 71, spr. 59.

Interviu z Vasylem Petrukom 1951 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 28 serpnia 2016 r.

Interviu z Vasylem Pryshchepoiu 1931 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 6 serpnia 2016 r.

Interviu z Viroiu Poskrebyshevoiu 1932 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 11 serpnia 2016 r.

Interviu z Volodymyrom Bidiukom, 1924 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, lypen 2006 r.

Interviu z Hannoiiu Hermaniuk 1937 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 6 serpnia 2016 r.

Interviu z Mariieiu Lytvynets 1928 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 8 serpnia 2016 r.

Interviu z Mariieiu Maksymenko 1932 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 11 serpnia 2016 r.

Interviu z Neoniloii Panokhoiiu 1929 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 25 lypnia 2016 r.

Interviu z Oleksandrom Nesterukom 1927 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 5 serpnia 2016 r.

Interviu z Olhoiiu Bratchyk 1936 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 7 serpnia 2016 r.

Interviu z Tekleiiu Demydiuk 1937 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 12 serpnia 2016 r.

Interviu z Terentiiem Hermaniukom 1936 r.n., arkhiv Romana Mykhalchuka, 30 lypnia 2016 r.

Knyha Skorboty Ukrainy: Rivnenska oblast (2003): U 6 t. Rivne: PPF «Volynski oberehy». T.2: Demydivskiy, Dubrovyskiy, Zdolbunivskiy raiony. S. 242-336.

Kholokost na terrytoryy SSSR: Entsyklopedyia (2009). Hl. red. Y. A. Altman. M.: Rossyiskaia polytycheskaia yentsyklopedyia (ROSSPiEN): Nauchno-prosvytytelskiy tsentr «Kholokost», 1143 s.

Kruhlov, A., Umanskiy, A., Shchupak, Y. (2016). Kholokost v Ukrainy: Reikhskomysaryat «Ukrayna», Hubernatorstvo «Transnystryia». Dnypro: Ukraynyskiy ynstitut yzuchenyia Kholokosta «Tkuma»; ChP «Lyra LTD», 564 s.

«Memories of a Partisan» by Yankev Mendiuk, in Memorial Book of Mizocz. Retrieved from:

<https://www.jewishgen.org/yizkor/Mizoch/miz054.html#Page69>

Mykhalchuk, R. (2020). «Small death jobs»: the role of forced civilian persons in the Nazi plans of the Holocaust in the General District of Volyn-Podillia (on the materials of Yahad-In Unum». East European Historical Bulletin, vyp. 15 Drohobych: Publishing House Helvetica. S. 157–65.

Mykhalchuk, R. (2010). Mizoch: trahichni storinky istorii, 1939–1955. Rivne: O.Zen, 254 s.

Mykhalchuk, R. (2017). Novi svidchennia pro Holokost v Mizochi (za rezultatsamy usnoistorychnoho proiektu u lypni-serpni 2016 r.). Aktualni problemy vitchyzniano i ta vsesvitnoi istorii: nauk. zapysky RDHU, vyp. 29. Rivne, S. 265–274.

Mykhalchuk, R. (2011a). Osoblyvosti polityky Holokostu v pivdennii Rivnenshchyni (na prykladi Zdolbunivskoho raionu). Aktualni problemy vitchyzniano i ta vsesvitnoi istorii: nauk. zapysky Rivnenskoho derzh. humanitarnoho un-tu, vyp. 21. Rivne, S. 304–315.

Mykhalchuk, R. (2011b). Trahedii mizotskykh yevreiv v konteksti Holokostu na Rivnenshchyni. Slovianskiy visnyk, vyp. 11. Rivne, S. 96–100.

«The Struggle for Life» by Yona Olikier in Memorial Book of Mizocz. Retrieved from:

<https://www.jewishgen.org/Yizkor/Mizoch/miz090.html#Page104>

Tyshchenko, O., Kireiev, Yu. (2007). Zdolbuniv na Volyni. Istorychnyi vernisazh. Rivne, vyd. Oleh Zen, 192 s.

Usach, A. (2021). To ne nimtsi...»: mistsevi vynuvalttsi Holokostu u neievreyskykh usnoistorychnykh svichenniakh», Slukhaty, chuty, rozumity: usna istoriia Ukrainy KhKh–KhKhI stolit : zb. nauk. prats, red. H. Hrinchenko. Kyiv: ART KNYHA. S. 143-161.

USC SFI VHA, Testimony 44509.

YIU, Testimony 574U.

YIUA, 0.3/2223. Testimony of Yona Olikier.

Zubanych, F. (2004). Posered kryku bidy: knyha-kolazh pro ukrainskykh «Pravednykiv narodiv svitu». K.: Veselka, 174 s.

**Mykhalchuk R. GENOCIDE OF THE JEWS OF WESTERN VOLYN
ON THE EXAMPLE OF THE TOWN MIZOCH IN 1942.**

Abstract

The purpose of the research is to analyze the Nazi policy of the Holocaust using the example of the Volyn town of Mizoch. On the basis of historiographic and source studies, recreate the process of «solving the Jewish question», in particular, the action of October 13–14, 1942. The methodology is based on the principles of historicism and objectivity. The research was carried out thanks to general scientific and special-historical methods. The methods of scientific criticism and archival heuristics are applied. Special attention is paid to the method of oral history. Scientific novelty. On the basis of a wide range of sources, the process of the killing of Jews in Mizoch in 1942 is analyzed, and an assessment of the debatable nature of the topic of the number of victims is given. The research is based on the analysis of archival data (Ukrainian, foreign) and the interview of Holocaust witnesses conducted by the author himself. Most of these sources were introduced into scientific circulation for the first time. Conclusions. The implementation of the Holocaust in Mizoch was carried out by the method of killing Jews during the 1942 action («Holocaust by bullets»). In addition, Jews were killed during pogroms, in prisons, in ghettos and other locations; organized a hunt for those who were hiding. Members of the Ukrainian police involved in the «solution of the Jewish question» primarily performed auxiliary functions, but they shot the victims when they tried to escape. There are different data on the number of Jews killed in Mizoch, but the more likely quantitative indicators are 1,700–2,300 Jews killed in October 1942. Among them, about 200 people died in the ghetto during the uprising and fire. The ghetto inmates tried to resist. Forms of physical resistance to the occupiers appeared both at the individual and group level. Jews escaped during the killing campaign, and in the ghetto they tried to organize an uprising. The behavior of local non-Jewish residents towards the victims of the Holocaust varied (from helpfulness to indifference). In some cases, they hid and saved them, in others they were assistants of the occupiers and accomplices of criminals.

Key words: Holocaust, Mizoch, ghetto, Volyn, «solution of the Jewish question», anti-Semitism, oral history.

**Mychalczuk R. LUDOBÓJSTWO ŻYDÓW WOŁYŃSKIM MIASTECZKU
NA PRZYKŁADZIE MIASTECZKA MIZOCZ
W 1942 R.**

Streszczenie

Celem badania jest analiza zabójstwa Żydów w wołyńskim miasteczku Mizocz podczas Holokaustu. **Metodologia** opiera się na zasadach historyzmu i obiektywizmu. Wykorzystano metody krytyki naukowej, historii mówionej, heurystyki archiwalnej. Autor zwraca szczególną uwagę na metodę historii mówionej. **Nowość naukowa.** Na podstawie szerokiego spektrum źródeł analizuje się proces mordowania Żydów w Mizocz w 1942 r. oraz ocenia się dyskusyjny charakter tematu liczby ofiar. Badanie zostało przeprowadzone na podstawie analizy źródeł, duża część których po raz pierwszy została wprowadzona do obiegu naukowego. **Wnioski.** Realizacja Holokaustu w Mizocz została przeprowadzona metodą zabójstwa Żydów w czasie akcji 1942 r. W getcie m. Mizocz przebywało około 1700 osób. W dniach 13-14 października 1942 r. zamordowano więźniów getta, ok. 200 zginęło podczas powstania i podpalenia. Żydzi próbowali stawiać opór: dokonywali ucieczek i próbowali organizować powstanie w getcie.

Słowa kluczowe: Holokaust, Mizocz, getto, «rozwiązanie kwestii żydowskiej», antysemityzm, historia mówiona.

Статтю надіслано до редколегії 07.07.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 03.08.2022 р.